

DVA ZAPISA

Bojan Štih

Bojan Štih (rojen 1923 v Ljubljani) je l. 1941 maturiral, se vpisal na primerjalno književnost, delal že isto leto kot ilegalec OF, bil nato interniran v Gonarsu, odkoder je ušel k partizanom. Diplomiral je 1957 v Ljubljani na oddelku za svetovno in narodno zgodovino. Bil je najprej v uredništvu Ljudske pravice, nato v komiteju za kinematografijo vlade FLRJ v Beogradu, pet let je delal

v uredništvu Naših razgledov (1952—57), kar je bil hkrati čas njegovega študija na univerzi, nato je bil več časa najprej dramaturg, potem umetniški direktor Triglav filma, od 1961 do 1969 pa ravnatelj Drame SNG v Ljubljani.

S kritičnim in publicističnim delom se je začel ukvarjati leta 1940 v Slovenski mladini in Srednješolcu, po vojni piše gledališke in literarne kritike ter eseje o domači in tuji književnosti, srečamo ga tudi kot avtorja humoresk in satir največkrat z žgočo družbeno problematiko (pod psevdonomom). Uredil je več knjig z uvodnimi študijami in opombami, Prežihov Voranc, Miran Jarc, Antologija slovenačke poezije 1—2 (Bgd. skupaj z D. Šegom), Fran Albreht, Izidor Cankar, Ciril Kosmač, izbor partizanske proze. Pravkar je izšla njegova knjiga Gledališki trenutek.

OB SLODNJAKOVEM SLOVENSKEM SLOVSTVU

Ob izidu Slodnjakovega Slovenskega slovstva se velja spomniti na polemiko o četrtem zvezku Kidričeve Zgodovine slovenskega slovstva iz leta 1935, pa tudi na polemiko o Slodnjakovi *Geschichte der Slowenischen Literatur* iz leta 1959. Ti dve polemiki nista izbrani naključno; v prvi je bil namreč dr. Anton Slodnjak subjekt, v drugi pa objekt kritične presoje. Obe polemiki sta odprli vrsto zelo važnih problemov slovenske literarne zgodovine, med katerimi so bili v ospredju znanstvena metoda, ideološka izhodišča in estetsko vrednotenje stvaritev slovenskih pesnikov, pisateljev in dramatikov. Med prvo in drugo

polemiko je preteklo četrto stoletje, toda kljub tej relativno kratki časovni, predvsem pa zgodovinsko-idejni razdalji, je bilo kar dvakrat v načelih in v posameznostih malodane razvrednoteno dotedanje prizadevanje na področju slovenske literarne zgodovine. Oceno četrtega snopiča Kidričeve Zgodovine slovenskega slovstva dr. Anton Slodnjak takole končuje: »Tudi najnovejši snopič Kidričeve Zgodovine prinaša toliko množino novih dejstev ali pa vsaj novih razjasnitev, da je neobhodno potreben vsakomur, kdor se hoče o tej dobi natančneje poučiti. Seveda pa zahteva od bralca velikega napora, ker je Kidričeva zgodovina kljub simetrični zgradbi zaradi prenatrpanosti z dejstvi težko pregledna. Toda kdor se vanjo vživi, najde kmalu ključ do njenih zakladov. Pomisleki, ki sem jih ob nekaterih važnejših mestih zapisal, so seveda individualni. Toda mislim, da jim nikdo ne more očitati upravičenosti. Izrazil sem jih iz ljubezni do naše literarne zgodovine, ki sloni še skoro vsa na Kidričevih širokih ramah, torej iz ljubezni in spoštovanja do njegovega življenjskega dela. A vendar v prepričanju, da je treba delati tudi na drugih osnovah.« (Sodobnost 1935, str. 444.) Avtor ocene je tedaj jasno in nedvoumno predlagal, da je treba začeti delo na drugih, pravzaprav novih osnovah znanstvene misli in metode. Kritični pretres Slodnjakove Geschichte der Slowenischen Literatur pa končuje Dušan Pirjevec z besedami: »Z vsemi svojimi lastnostmi je Slodnjakova knjiga plod določenih posebnosti, ki so usmerjale rast naše literarne zgodovine, in rezultat določenih zgodovinskih razmer. Že zaradi tega je razumljivo, da se ob njej samo po sebi zastavlja vprašanje, kakšno naj bo sodobno raziskovanje literarne umetnosti in zgodovine književnosti, zastavlja se torej vprašanje o bodočnosti osrednje vede naše slavistike. Pričujoča kritika je nastala iz prepričanja, da sodobni raziskovalec ne more niti po poteh, po katerih se je odpravil Slodnjak, niti po stezah, kjer se trudi večina naše oficialne literarne zgodovine.« (Naši razgledi 1959, str. 290.) Spoznati nam je tedaj, da se Slodnjak v oceni Kidričeve metode in njenih literarnozgodovinskih izhodišč zavzema za »druge osnove« in da petindvajset let pozneje Dušan Pirjevec oporeka upravičenost Slodnjakove »poti« oziroma »stez«, po katerih hodi večina uradnih slovenskih literarnih zgodovinarjev.

Ali morebiti ni res, da smo se *znašli* v središču usodnih spoznanj, vprašanj in nasprotij, ki vladajo v naši literarnozgodovinski vedi? Pri tem pa nam ne smejo uiti iz pozornosti kritično-polemični odnosi iz desetletij pred navzkrižjem med Slodnjakom in Kidričem (dovolj bi bilo, če bi se za hip ustavili pri kritičnem razmerju med Kidričem in Žigonom), tem manj pa seveda smemo lahkomišlno podcenjevati pomen kritičnih spopadov v desetletjih, ki bodo sledila Pirjevčevi polemiki s Slodnjakovimi izhodišči in načeli. In če se v vozliščih literarnozgodovinskih nasprotovanj in dilem vprašujemo, kaj je z našo (slovensko) literarno zgodovino, tega najbrž ne počenjamo niti iz veselja niti iz obupa. Zato nimamo nikakršne skrite ali očite želje, da bi stopili kot nepoklicani rabsodniki v hram naše literarne zgodovine in vede, ki se razvija in živi pod idejnim vodstvom načelnikov iz vrst pozitivistov, idealističnih estotov, komparativistov, dialektičnih materialistov, eksistencialistov, strukturalistov in drugih.

Vsakdo ve, da je predmet literarne zgodovine — besedna umetnost, njene vsebine, oblike in ideje. Vendar pa bi zagrešili usodno zмотo, če bi trdili, da je predmet literarnozgodovinskega opazovanja in razčlenjevanja nespremenljiv, medtem ko se sistem literarnozgodovinskega opazovanja neprestano spreminja in razvija v soglasju s novimi splošnimi in posebnimi znanstvenimi odkritji in idejnimi spoznanji. Razumljivo je, da Prešernovi poeziji ni ničesar več mogoče dodati ali ji celo kaj odvzeti; njen umetniški krog je že zdavnaj sklenjen in dokončen. In vendar, kljub tej sklenjenosti in dokončnosti se Prešernova poezija kot predmet opazovanja, razčlenjevanja in vrednotenja neprestano menja in izpreminja. Menjavanje in izpreminjanje pa vzročno temelji v vsakokratnem subjektu dojemanja in sprejemanja Prešernovega pesniškega sveta. Odnos do Prešernove poezije se odlikuje v subjektovi splošni historični, socialni, politični in duhovno idejni pogojenosti in opredeljenosti. Ali ne izvira iz te ugotovitve zgrešena misel, da objektivno veljavne, neizpodbitne in estetsko normativno nezmotljive literarne zgodovine ni in ne more biti?

Pustimo vendar v našem razmišljanju faktografijo, ki je seveda osnova literarnozgodovinskega poskusa, vendar ne more pa biti tudi njegov namen. Dokler bo slovenska literarna zgodovina obremenjena z iluzijo, da je mogoče doseči s pomočjo ene ali druge znanstvene metode absolutno resnico, ki izhaja iz popolnih znanstvenih kriterijev, je kajpak jasno, da se ne bomo izognili vrtenju v začaranem krogu iskanja novih osnov, poti in stezic. Prestižni boji za lastništvo absolutne resnice o vsebinski, idejni in oblikovni vrednosti slovenske literature ne vodijo nikamor drugam kot v območje katedrskega veljaštva. Med živo, ustvarjajočo umetnostjo in pa znanstveno metodo, ki raziskuje in opisuje to umetnost, najbrž ne bo mogoče tudi v prihodnje vzpostaviti zadovoljivega ravnovesja. Znanost o umetnosti, zlasti če teži k absolutni, neizpodbitni resnici, je seveda *contradictio in adiecto*. Boj za Cankarjevo življenjsko in literarno idejno podobo je znamenje naših absolutnih beganj, ki pa seveda niso ničesar drugega kot dokaz polaščanja in prilaščanja Cankarjeve umetniške besede za dosego ali opravičilo teh ali onih praktičnih ciljev.

Navzočnost Ivana Cankarja v naši sedanji (pretekli — prihodnji) zavesti ne izvira iz literarnozgodovinskih zaključkov in ideoloških opredelitev, temveč je v svojem jedru le rezultat kakovostno funkcionalne in žive umetnosti. To seveda pomeni, da so Cankarjeve besede, metafore (zgodbe) in ideje dosegle tisto stopnjo umetniškega izžarevanja, o katerem smemo reči, da še vedno *traja* in da še ni *minilo*. S tem pa smo opisali načelno izhodišče, to je priporočljivo tudi za literarno zgodovino, ki nas vodi v razločevanje med trajnostjo in minljivostjo. Ne estetsko normativna pravila in ne kanoni lepote, pa tudi ne svojevolsjno beganje in preizkušanje metod, marveč živa, občutljiva pozornost in sposobnost razumeti s stališča sodobne zavesti, kaj je trajno ali vsaj trajajoče, vzpostavljata naravno osnovo literarnozgodovinskega opredeljevanja. Če pristanemo na tovrstno izhodišče, bodo odpadli jalovi prepiri o tem, ali je v zgodovinskem orisu premalo ali pa preveč podatkov, ali je temu ali pa onemu pesniku dodeljenih preveč oziroma premalo vrstic itd. Sprijazniti se moramo z dejstvom, da ima vsaka doba svoj in neodvisni

literarnozgodovinski pogled, ki ga določa, opredeljuje in osmišlja zdaj in tukaj živeči sodobni človek s svojim odnosom do literature, v katerem delujejo enakomerno dejavniki vzročne in posledične narave. Literarnozgodovinsko vrednotenje se namreč ne more zadovoljiti z izročili preteklosti, marveč se mora ujeti s sodobnostjo, časom in tokovi, ki jih živimo in doživljamo.

Iz takega zornega kota zasnovana literarna zgodovina *via facti* preseže mite preteklosti. Obenem pa tudi konstituirata neodvisno in svobodno zavest subjekta v njegovem času in v njegovi dobi, saj odbira pesnike iz preteklosti le zato, da bi jih predstavila v sodobnost. Literarni zgodovinarji, ki s svojo metodo in svojim spoznavnim aparatom »historizirajo preteklost-sodobnost, nikakor ne morejo posodobiti tistega, kar je trajno in kar se je zaradi svoje umetniške in idejne vrednosti izognilo minljivosti. Literarni zgodovinar tedaj ne sme privoliti na potiskanje sodobnega v pretekli čas, marveč mora reproducirati pretekli čas v funkcionalnosti sodobnega, zavedajoč se pri tem družbene in umetniške biti svoje, zdaj trajajoče dobe. Literarna zgodovina je tedaj s svojimi nosilci in avtorji vred izraz današnjih subjektivnih teženj in spoznavnosti. Le raziskovanje soodnosnosti preteklosti s sodobnostjo nam lahko razodeva, ali literarnozgodovinska in znanstvena metoda vodita v svet idejne in estetske geologije ali pa v območje odprtih horizontov. Če je literarna zgodovina izraz subjektivnih teženj in spoznanj, potem je mogoče razumeti brez posebnih težav, da mora ta veda pristati na svojo lastno razvojnost in dinamičnost. Ta razvoj pa lahko neovirano poteka le v soglasju s splošnim razvojem znanstvene misli v najširšem pomenu te besede. Moderna literarna zgodovina ne more obstajati brez dopolnitev, ki jih ustvarjata sodobna lingvistika in estetika, upoštevati pa mora tudi rezultate najnovejših odkritij s področja filozofije, sociologije, političnega zgodovinopisja itd. Izsledki in teorija omenjenih znanstvenih disciplin lahko omogočijo literarnozgodovinski vеди kakovostno presnovlo, ki bo spodbudila vrednotenje zgodovine z modernimi kritičnimi načeli in s tem zavrla jalovo historiziranje sodobnosti.

Omeniti pa moramo še eno vprašanje, s katerim se neprestano sooča slovenska literarna zgodovina. To vprašanje povzroča izredno velike težave v presojanju umetniške vrednosti posameznih literarnih stvaritev. Spori o vrednosti in nevrednosti se kaj pogosto nakopičijo v nerazrešljiva metodološka in načelna nasprotja. Problem bi lahko zastavili v tej obliki: ali je razvoj slovenske literature primer avtohtone umetniške poti ali se v tem razvoju pojavljajo tudi tuji evropski vplivi in koliko.

Vprašanje, koliko je slovenska literatura integralni in naravni del evropskih literarnih tokov, je seveda zvezano s presojo teže tujih vplivov in moči domačih vzgibov, porojenih iz slovenskega duhovnega prostora in dogajanja. Sprejeti podmeno, da je slovenska literatura zgolj mehanični odblesk dogajanja v evropskih literaturah, je prav tako enostransko kot sprejeti trditev o bolj ali manj temeljni samosvojesti naše književnosti. Omenjenima dvema tendencama ne bi kazalo posvečati prevelike pozornosti, če se ne bi nasprotje med odbleskom in samosvojestjo povezovalo z vprašanjem o slovenskem zamudništvu. O tradicionalnem slovenskem zaostajanju je bilo doslej napisanih že mnogo besedi. Paradoksalnost

našega »kritičnega« odnosa do zamudništva je pač v popolni nemoči te kritičnosti. Danes smo že tako napredovali, da bomo morali zamenjati oznako literarnega zamudništva s popolno duhovno, kulturno, civilizacijsko in tehnološko zaostalostjo in nerazvitostjo. Nekoč smo, recimo, z Valentinom Vodnikom pogumno premagovali zamudništvo, zgledujoč se pri visokih evropskih duhovih. Danes pa pod vtisom zmage vsesplošne polpismenosti in nališpanosti z odličji potrošniške civilizacije lahko ugotovimo diasporo slovenskega razumništva, kaj kmalu pa se bomo morali sprijazniti tudi z njegovo neadekvatnostjo z duhovnim in znanstvenim dogajanjem v svetu.

Ko se dotikamo problema zamudništva oziroma stalnega zakasnevanja slovenskega slovstva za evropskimi literarnimi tokovi, moramo vendarle razmisliti, kdo kasni in zakaj. Neizpodbitno namreč drži, da naša socialna, politična in gospodarska struktura kasni v splošnem evropskem razvoju tako rekoč ves čas naše nacionalne in družbene navzočnosti v evropskem prostoru. Kljub tako imenovanim socialnerevolucionarnim spremembam imamo še danes težave z zaostalo oziroma zaostajajočo družbo, ki se krčevito oklepa modelov preteklosti. Zato ji primanjkuje moči, da bi se posodobila na vršinah mednarodnih znanstvenih in tehnoloških dosežkov in v soglasju s svojo duhovno in materialno zmogljivostjo ujela korak svetovnega razvoja. Opustiti moramo v pričujočem razmišljanju poskus nadrobne raziskave našega zaostajanja in zamudništva. Ugotoviti pa moramo, da slovenski literarni ustvarjalci, ki iščejo nova obzorja, ne morejo prevzeti ne v nacionalnem in ne v družbenem pogledu na svoja pleča odgovornosti za zamudništvo. Od Trubarja naprej živi slovenski umetniški ustvarjalec v brezupnem naporu potegniti našo usodo iz blatnih, provincialnih kolovozov na široko cesto evropske duhovne in kulturne skupnosti. Ne slovenska literatura, pač pa naša tradicionalna pokrajinska in nazadnjaška miselnost uzakonja zaostalost in onemogoča — tudi z nasiljem — sočasnost slovenskega in evropskega duha in talenta. Nekdanja bajtarsko-tlačanska srenja ni bila sposobna zaradi svojega socialnega položaja izvesti kulturne emancipacije; današnja malomeščansko-lumpenproletarska in neredko »dobičekdelivska« omejenost pa namerno in preudarno izključuje iz svojega socialnega sveta potrebo po umetniški izpovedi in kritičnem zrcalu. Kdor spremlja z odprtimi očmi in razsodnim posluhom bolezenske simptome v našem javnem in kulturnem dogajanju, marsikdaj ne ve, ali ga je usoda potisnila v klavnico ali v mrtvašnico. Grobniški duh veje iz besedi, ki naj bi bile polemika, iskanje. Duhovitost in izumiteljstvo je zamenjala gorjača, ta večni epiteton ornans domoljubne, podeželske zaostalosti.

O umetniškem zamudništvu pri nas je tedaj razpravljati šele potem, ko smo raziskali in ugotovili, kakšna je temperatura duhovnega stanja nacionalne in družbene substance, njene idejnopolične kavzalnosti in pa njenega stvarnega zaostajanja za splošno evropsko socialno, politično in kulturno ravniyo. Uveljavljanje novih umetniških idejnih, izpovednih in oblikovnih tokov je na naših tleh izjemno težaven proces in mu najdemo komajda vzporednico v duhovnem prostoru evropskih literatur. Težavnost omenjenega procesa je pogojena z mnogimi dejavniki, ki so naravni rezultat mučne, nesvobodne politične in socialne zgodovine slovenskega naroda. Delujejo pa seveda tudi številni subjek-

tivni dejavniki, ki neprestano, vztrajno in nasilno obnavljajo konservativne idejne in miselne pregraje, s katerimi zapirajo vrata in okna slovenske domačije, ravnajoč se pri tem po geslu: dobro nam je, če smo avtohtono sami s seboj. Floskule o narodni samobitnosti in o našem domoljubnem narodnem geniju so kajpak izraz strahu, nebogljenosti in nemoči pred svetom. Za posurovelim in sovražnim odnosom, s katerim so reprezentanti vsakokratnega naroda sprejemali slovenske Orfeje, se je kajpada zgodovinsko uresničeval ustroj strahu, nebogljenosti in nemoči. Domoljubne svečanosti v znak hvaležnosti pa so bile opravljene v varni razdalji od pesnikove smrti.

Ne bi bilo lepo in pravično, če bi preostro obsojali naše prednike, ki so v Prešernu videli pijanca in kurbirja, ki so impresioniste sprejeli s posmehljivim vzdevkom kozolčarji (čeprav je res, da je bila večina našega nekdanjega in sedanjega malomeščanstva zaplojena v soparnih poletnih nočeh na senu in pod kozolci), ki so v Cankarju videli alkoholika in lastnika seksualne impotence itd. itd. Le dvajset let je preteklo od smrti Otona Župančiča in sodobni malomeščanski duh že hudobno vprašuje, ali je bil pesnik res plagiator. Tudi danes, v sodobnih razmerah, razdiralno deluje zaostala socialnoduhovna struktura. S svojim nabrekli domoljubjem, avtoritativnimi vplivi in sredstvi upravljanja ovira resnično kulturnopolitično emancipacijo, ki ima korenine v spoštovanju duhovnega in artističnega izročila preteklosti in v težnjah sočasnega vključevanja v evropsko duhovno skupnost. Ta dva temelja pa sta hkrati tudi idejno izhodišče sodobnih literarnozgodovinskih prizadevanj in raziskav. Zakaj literatura je izpoved nacionalnega in občecloveškega ustvarjalnega duha. Med njima ne more biti nasprotja, v njunem sožitju se oblikujeta ravnovesje in skladnost. S tem pa se tudi določa načelni odnos do slovenske literarne tradicije in do sodobnih umetniških prizadevanj. Upor proti zamudništvu je tedaj boj proti duhovnemu nasilju, zaostalosti, zaprtosti, je zanikanje duhovne in družbene otrplosti.

Če smo se dotaknili nekaterih idejnih problemov, s katerimi se ukvarja literarnozgodovinska veda, smo to storili z enim samim premislekom: sodobna zavest je tisti zorni kot, iz katerega nam je pregledovati dosedanje umetniško izkustvo slovenske literature. Zgodovina slovenske literature mora izhajati iz selekcije, iz razločevanja trajnega in minljivega. Zato naj sklenemo pričujoče besedilo z ugotovitvijo, da Slodnjakovo Slovensko slovstvo priča o avtorjevi osebni znanstveni metodi, v kateri je strnjen in izpovedan odnos do slovenske literature. Če se zavedamo, da absolutno veljavne literarne zgodovine kratko in malo ni mogoče napisati, je kajpada logično in naravno spoštovati piščevo svobodo vrednotenja in ocenjevanja. Kritični pomisleki o Slodnjakovem Slovenskem slovstvu, ki se gibljejo v okvirih sprejemanja ali odklanjanja avtorjeve sinhronične metode, ne vodijo nikamor. Tem manj so sprejemljivi ugovori, ki se izčrpavajo v preštevanju vrstic, namenjenih posameznim avtorjem. Tovrstni očitki, ne glede na svojo upravičenost, zamegljujejo bistvene znanstvene probleme in s tem ohranjajo eksistenco slavističnih remontnih delavnic, v katerih paberkovalci izboljšujejo in popravljajo literarnozgodovinska dela in jim po potrebi tudi zamenjujejo posamezne sestavne dele. Razvojna pot slovenskega lite-

rarnega zgodovinopisja ima svoje zakone gibanja in spreminjanja. Slodnjakovo Slovensko slovstvo, takšno, kakršno je, ni samo eden izmed milijnikov razvoja naše literarnozgodovinske znanosti, marveč je tudi izraz duhovnega stanja v omenjeni vedi. Temeljit znanstvenokritičen pretres te knjige pa lahko uresniči le nov poskus orisati slovensko literaturo od njenih začetkov do danes. V tej pobudi se ne izpričuje duh polemičnega omalovaževanja in zanikanja. Gibalo njene idejne rodovitnosti je namreč naravni zakon znanstvene misli in odkritja.

OB JAVORSKOVI KNJIGI KAKO JE MOGOČE

Izšla je knjiga, ena izmed tistih, v katerih se izpoveduje preteklost. So obdobja v zgodovini, ki zaradi svoje usodne teže in pomembnosti ne dovoljujejo sočasne znanstvene analize, ne osebne izpovedi. To so obdobja, ko so nosilci in ustvarjalci dogajanja zazrti v monumentalnost svojega početja in ko se v duševnosti ljudi porajajo prividi nove prihodnosti, s katero se bo enkrat za vselej spremenil potek dotedanje zgodovine. Stvarna (kdaj pa kdaj tudi umišljena) veličina političnih in družbenih procesov določa in uveljavlja vsesplošni idejni pragmatizem. Ta zaradi svoje odločilne moči, veljave in teže ne prenese kritičnih pomislov, s katerimi človeški *les voix du silence*, če smemo uporabiti Malrauxove besede, želijo opozoriti na svojo navzočnost v dogajanju, hkrati pa tudi izpovedati, da kolektivnost zgodovinskega dogajanja ne more izbrisati vrednosti in zgodbe individualnih usod. A kaj kmalu mine čas čiste revolucionarne zgodovine, se pravi čas, v katerem so razpadle družbene institucije in organizmi in se je politično dogajanje poenostavilo v čista politična nasprotja in ideološke spopade. Na razvalinah nekdanjih družbenih institucij začno polagoma, ali pa tudi hitro, rasti nove družbene, državne, administrativne in gospodarske oblike in vsebine. Viharniško rušenje starega se mora umakniti graditvi novega in obnavljanju porušenega. Čisto politično dogajanje mora odstopiti prostor praktični politiki obnove in zadovoljevanju navadnih družbenih in osebnih potreb pa tudi zahtev. Ta proces poteka v znamenju otožnosti in spominov na velike dni, in kolikor bolj močna je politična nostalgija, toliko bolj je kruta graditev novega. Revolucionarni iluzionizem se počasi razkraja v stičiščih novih družbenih spopadov, saj se vizije prihodnosti morajo soočiti z dolgo vrsto banalnih praktičnih vprašanj, ki jih zastavlja življenjska vsakdanjost. A vsakdanje zahteve se kaj malo menijo za političnorevolucionarne ideale in sprašujejo, zakaj pomanjkanje na trgu, kaj je z obnovo prog, cest in tovarn, kje dobiti obutev za otroke itd.? To je tako rekoč začetek konfrontacije idealov s stvarnostjo, ki ga je Pasternak opisal z besedami: »Ob času zmagoslavja materializma pa se je materija spremenila v pojem, hrano in drva je zamenjalo vprašanje preskrbe in kurjave.« Vsakemu razmišljajočemu človeku je danes jasno, da so bili družbeni ideali Februarja in Oktobra šibkejši od vprašanja preskrbe in kurjave...

Umik kolektivne uporniške vizionarnosti odpre pot glasovom tišine, glasovom osebne izpovedovanja. A ti glasovi so nenavadni, neubogljivi in nonkonformistični. Zveneče politične deklaracije in programske izjave

se, potapljač se v zgodovinske okvire, počasi spreminjajo v dokumente in vire, s katerimi bo ravnala roka bodočega zgodovinarja. Zgodovinski dogodki pa stopijo v svet literature, spominov in izpovedi. Usoda tisočev in desetisočev je neznana, neopredeljena in nerazložljiva, dokler je kolektivnost zgodovinskega dogodka edina luč resnice in komentarja. Vendarle pa nas ta luč ne more zadovoljevati dolgo časa; počasi nas s svojo vzgojnostjo utruja, zato se je naveličamo, začnemo se ji odmikati in izogibati. Sele osebne izpovedi, v katerih se izraža neredko tudi nova uporniška negacija, imajo to možnost in moč, da zgodovinsko dogajanje dopolnijo z besedami in spoznanji, ki jih v viharjih dneh ni bilo slišati ali pa je bilo celo prepovedano pisati o njih in jih razširjati.

Toda življenje se more izpovedovati ali pa ni več to, kar bi moralo biti. Boj z zgodovinsko brezimnostjo je upor proti brezosebneemu človeškemu rastlinjaku. Ko ugasne edina luč resnice in zasijejo tisočeri žarki osebnih resnic in izpovedi, postanejo dogodki viharjskih dni znova predmet vrednotenja in ocenjevanja. Vse, kar je bit in značilnost kakšnega naroda, njegove družbe in kulture, njegove tradicije in duševnosti, se vnovič pojavlja kot vprašanje, ki terja odgovor. Vihar je sicer spremenil oblike, a stare vsebine so bolj trdožive, kot družbeni reformatorji pogosto mislijo. Kajti svet se z vsakim rodod spet začne in se znova sreča z vsem, s čimer se je že srečala preteklost. Nič ni dokončno rešeno in pridobljeno, v vsakem rodu je potrebno spet vse rešiti in vse pridobiti. Izročila preteklosti so le spominska nostalgija, v kateri se skrivata strah in nemoč vnovič se spoprijeti z vsem tistim, s čimer so se bojevali minuli rodovi. Razumljivo je tedaj, zakaj so problemi slovenstva, naše politične, kulturne in gospodarske družbe, morale in nemorale, umetnosti, administrativnopolitičnih struktur, ciljev in smislov naše eksistence prav tako odprti, kot so bili odprti nekdanj. Osebna izpoved ne išče spominske konfrontacije z njimi, želi jih spet razložiti in razčleniti, da bi pomirila svojo vest in svojo življenjsko izkustvo. Plašč kolektivne pravičnosti in upravičenosti zakriva neredko grozljive usode in grozljive dogodke. Ali je vednost o njih nesmisel? Jalovo početje? Ali pa se v tej vednosti izraža napor odkriti novo vrednostno lestvico, s katero se ukinja kolektivno samozadovoljstvo in zapleteni svet predsodkov?

Bolj ko se odmikajo viharji časi v preteklost, večja je prizadevnost nemirnega duha, ki preiskuje svojo usodo in ji želi izmeriti pomen in značaj. Morebiti se šele z osebno izpovedjo vzpostavi možnost izmeriti in opisati nespaseno vsebino dogajanja, razpetega med upor in zmago, med zmote in odkritja. Kajti teh naših trideset let, od začetka druge svetovne vojne pa vse do danes, je pravzaprav zgodba o slovenskem paradizu in o slovenskem infernu. Oba, inferno in paradiz, obnavljata temeljna izročila preteklosti v novih in sodobnih oblikah. Pred našimi očmi se konstituira novo nasprotje med očeti in sinovi oziroma nasprotje med realizacijo očetovskih družbenih idealov in sinovskih kritičnih preiskovanj in vrednotenj. Intriga, vredna Jagovega imena, pogloblja nasprotja med očeti in sinovi, med »staro« in »mlado« generacijo, poigravač se pri tem s težo dogodkov, ki so jih doživljali in nosili na svojih plečih očetje, kakor da bi bili ti živeli z enim samim namenom odvzeti sinovom prostor, smisel in odgovornost v zgodovini. In-

ferno poraja dvom, omalovaževanje in zanikanje, paradiž pa slepo, atavistično ždenje med živimi in mrtvimi spomeniki preteklih dni. Pristati na ta izhodišča pomeni odpovedati se vsemu, kar je bilo, a tudi vsemu, kar je. Osebna izpoved, ki teži k literaturi in postaja literatura, se poskuša in se tudi mora dvigniti nad sklerotičnost generacijskega ali individualnega egoizma, a ji je pri tem popolnoma vseeno, ali se ta egoizem pojavlja kot izraz preteklih ali pa sodobnih teženj.

Razprave o zgodovini ni mogoče voditi zgolj z obtožencem, tožilcem in sodnikom. Ti so pri takem opravi tako rekoč najmanj potrebni in zaželeni. Odločilna vloga pripada pričam, ki so edina resnična zgodovina. Od njihovega duha in njihove npravne sposobnosti je odvisno, kaj izpovedujejo in kaj zamolčujejo. Umetnikova osebna izpoved nikakor ni zbirka besed, spominov in doživljajev, marveč je in mora biti dejanje. »Energija in izvornost sta zastopnici realnosti v umetnosti,« je zapisal Pasternak. Umetnost — priča v trajni in trajajoči razpravi o preteklosti je brez energije in brez izvornosti le zanikanje same sebe in svojega opravila v duhovni sferi. V absurdnem slovenskem svetu polresnic sta energija in izvornost edini možni obliki eksistence, ki omejujeta ali vsaj poizkušata omejiti usodno moč rodovom in posameznikom tako ljubega gesla: *krepieren soll der Hund*. Gesla, ki je predznak in seštevek naših medčloveških odnosov.

Kako je mogoče biti Slovenec, ne samo takrat, kadar razmišljamo sami o sebi, marveč tedaj, ko presojava naš odnos do preteklosti in sodobnosti, nikakor ni vprašanje, ki ga porodita domislek in literarna domišljija. To je bridka in resnična uganka, s katero Moira vznemirja našo zavest in misel, upoštevajoč pri tem starodavno igro s slovenskimi manjvrednostnimi in večvrednostnimi kompleksi. Kajti ti kompleksi so rodovitna tla za nesmisle, prevare in laži. Nosilci teh nečednosti postavljajo nasproti kritičnim, idejnim in duhovnim tokovom v naši zgodovini in sodobnosti — zavist in pohlep, imeti in vladati. Imeti čim več, bogateti na račun drugega, uničiti v sebi nacionalno in družbeno bit in odgovornost, spremeniti upravljanje javnih poslov v oblast in lastništvo. Sicer pa je o tej zadevi Ivan Cankar napisal precej bridkih strani. Zato je vsak poskus duha, ki se izpoveduje in preiskuje, kar je bilo in kar je, težnja najti nova oporišča za življenje, misel in delo. Oporišča, na katerih se ne uveljavlja disperzija zgodovine, marveč njena kontinuiteta, četudi se le-ta s kritičnimi in osebnimi izpovedmi spreminja. Zakaj pragmatistično samozadovoljstvo, ki je bilo dolgo vrsto let navidez neranljiv oklep, s katerim so se obdajale votle resnice, se razkroji, ko se ga dotakne osebna, pisateljeva beseda. To je čas, ko se začne zgodovina dopolnjevati z literaturo. Ne štejmo ji v zlo, če je kdaj sredi napora duha, da bi odkrila misel, tudi nepravilna ali celo krivično ogorčena, zakaj osebna prizadetost je kljub pomislekom največ, kar zmoreta pisateljev duh in pero.

Teh nekaj misli sem zapisal, ko sem prebral Javorškovo knjigo *Kako je mogoče*.